

A könyvkultúra mítoszától az információs társadalom víziójáig Michael Giesecke a kultúraváltásról

A recenzió Michael Giesecke „Von den Mythen der Buchkultur zu den Visionen der Informationsgesellschaft” című monográfiáját mutatja be, bepillantást kínálva az Erfurti Egyetem egyik kommunikációtudományi tanszékének munkájába is. A könyv jelentőségét a recenzió szerzője abban látja, hogy számot ad egy 500 éves kultúrtörténeti periódusról, és egyértelművé teszi: nem az európai út az egyetlen. Az európai könyvkultúrától kevéssé érintett gazdag kultúrák (Kína, Japán, India) a korszakváltás megvalósítása terén – befogadókészségüknek köszönhetően – talán versenyelőnyben is vannak Európával szemben. Az információs társadalom kultúrája felé mutató jelek alapján Giesecke a társadalomtudomány és a mindennapi kultúra gyökeres megváltozására számít, és meggyőzően érvel ennek várható bekövetkezése mellett. A recenzió igyekszik a könyvben tárgyalt kérdések elmélettörténeti hátterét is megvilágítani, mert Giesecke egyedi szemléletmódja és sokszor körkörös jellegű érvelése megnehezíti a mű ismertetését és összevetését más tudományos munkákkal.

Szerzői információ:

Holczer Márton

Holczer Márton szociológus 2002-ben végzett a Miskolci Egyetemen. A következő két tanévben ugyanott óraadóként dolgozott az információs társadalom témaköreiben vezetett kurzusokat és SPSS-gyakorlatokat. 2004 őszétől az eMagyarország ösztöndíj-program keretében Németországban, Erfurtban végez kutatómunkát Michael Giesecke professzor kommunikációelméleti tanszékén. Az ITTK külső munkatársaként az e-business és az e-kormányzat kérdéseivel foglalkozott, több tanulmány (társ)szerzője.

Jelenlegi kutatási területe: weblogok, médiapedagógia, kommunikáció-elmélet.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Holczer Márton. „A könyvkultúra mítoszától az információs társadalom víziójáig Michael Giesecke a kultúraváltásról”.

Információs Társadalom V, 3. szám (2005): 105–118.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.V.2005.3.8>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Holczer Márton

A könyvkultúra mítoszától az információs társadalom víziójáig

Michael Giesecke a kultúraváltásról¹

A tipográfiai kultúra és a médiaökológiai gondolkodás története

A társadalomtudományok – úgy tűnik – örökös önmeghatározási gondokkal küszködnek. Ha a kuhni tudományfilozófiából indulunk ki, akkor kijelenthetjük, hogy például a szociológia nem egyetlen tudomány. Ha úgy értelmezzük, hogy „*nincs az elméletek igazolására vagy összemérésére alkalmas neutrális, elméletfüggetlen tapasztalat*”,² akkor a végtelenségig különböző, de többnyire mind „szociológiaiinak” nevezett megközelítések bizony nem egyazon tudománynak a részei. Más-más tárgyakkal és módszerekkel dolgoznak. Ugyanez érvényes a többi társadalomtudományra is.

Michael Giesecke unikum jellegű megközelítését adja társadalmiságunk vizsgálatának, és akár kényszeresen is ragaszkodik ahhoz, hogy legalább három dimenzióban lássa és láttassa a vizsgálati tárgyat. A három dimenzióon belül az időt sem felejtí el tematizálni,³ s így a három itt valójában mindig négy. Nehéz lenne ezt más elméletekhez hasonlítani, különösen a tudást szigorúan szöveggel rögzíthetőnek vélő német tudományosság birodalmában. Így maga a recenzió is paradoxonnal küzd: egyrészt marad a tisztán szöveges formánál, s ezzel nem elégtí ki a Giesecke által megfogalmazott igényeket,⁴ másrészt viszont a szerző műve maga is paradox annyiban, hogy az európai kultúra talajából nő ki, de legnagyobb erénye talán éppen a szakítás és az ebből fakadó „aha-élmények” sora. a Mondatai ilyen gondolatokat sugallnak: „Csakugyan, még mindig mennyire monoperspektivikusan tekintünk a világra!” „Míért nem használjuk fel ezt a felismerést következetesebben?” Ilyen értelemben a posztmodernnek nevezett szerzőkhöz tűnik közelállónak, de azok többségétől is gyökeresen különbözik azzal, hogy a szöveget, a kimondott szót elégtelennek tartja az értelmező-leíró funkciók ellátására. Ugyanakkor a szemléletmódbeli igényei sokkal inkább egy „nagy elméletet” körvonalaznak, mintsem „kis narratívát”.

¹ Az *eMagyarország Ösztöndíj Program* keretében tudtam Giesecke professzor mellett képezni magam. Kiemelt témám a blogoszféra mint a kultúraváltás előszele volt. Mivel Giesecke elméleti alapvetéseit használok fel, az ottani zárójelentésem és a jelen recenzió között kimondottan sok az átfedés. Michael Giesecke eredeti művét *Von den Mythen der Buchkultur zu den Visionen der Informationsgesellschaft* címen a Suhrkamp Verlag adta ki 2002-ben Frankfurt am Mainban. A könyvhöz egy CD-ROM is tartozik, amely adekvátabb ki-fejezési formában mutatja be a szerző gondolatait.

² E. Szabó László tudományfilozófiai kurzusából: http://philosophy.elte.hu/leszabo/tudomanyfilozofia/2_kuhn_fil/

³ Sőt: kifejezetten történeties gondolkodást képvisel, amelyben a múlt és a megismeréshorizont mellett a jövőképek, az utópiák és az elváráshorizontok is nagy szerepet kapnak.

⁴ Az érzékeltetés érdekében az olvasó itt nem a gieseckei fogalomrendszer következetes használatát látja.

Giesecke leginkább a könyvnyomtatás forradalma és a számítógépes hálózatoknak a mindennapi életbe történő belépése közötti párhuzamok kutatására összpontosítja a figyelmét. Eredeti nézeteinek és vizsgálódásának terepe az a kérdéskör, hogy a médium elterjedése és a médium „nyelve”, a médiumspecifikus használati szokások és attitűdök hogyan jelennek meg és milyen jellemzőkkel bírnak.

Giesecke igen meggyőző módon érvel amellett, hogy a viszonylag széles körben elérhető publikációs lehetőség Gutenberg találmányának megszületése után csak 100 év alatt termelte ki a maga sajtósági stílusjegyeit. Ehhez a Giesecke által „perspektívának” nevezett képesség megjelenése volt szükséges. *A perspektíva lényege, hogy ugyanabban a helyzetben, ugyanabból a szögből ugyanazt értjük, látjuk, mint a közlő.*⁵ Ennek első sikeres formáját Giesecke a reneszánsz festészetben véli felfedezni. A könyvírásra vonatkozó érve szerint a könyvek mögött sokáig hiányzott az igazi elbeszélő. A naplók gazdasági nyilvántartásokat jelentettek, az eszmefuttatások meg korábbi „bölcsek” vagy Isten neve alá kerültek, a szerző csak a „kéz” volt, amely az előbbieik gondolatait, parancsait papírra vetette.

A perspektivikus ábrázolás és kifejezésmódok (a standardizált leírási képesség) nélkül nem születhetett volna meg az ipari tevékenységekkel összeölelkező tudományosság, például a mérnöki tudomány, továbbá a jól kidolgozott kommunikációs kódok és programok, vagyis a funkcionálisan differenciálódott modern társadalmiság sem. Erre példát jelent Kína, ami a mi középi- és újkorunk idején megrekedt egy korán elért színvonalon: az igen magas szintű bölselet és „természettudományos” tudás nem kapcsolódott össze a praktikummal, a leíró standardok hiányában alig fejlődött a „mérnöki kultúra”, a társadalmi berendezkedés pedig nem nyitott réseket a mobilitás számára.

Giesecke az európai könyvnyomtatás konkrét technológiai fejlődését és megvalósulását részletesen elemezve is kontrasztba tudja állítani a japán és a kínai könyvnyomtatással és ezek kulturális hozadékaival, ez azonban ebben a műben kevesebb hangsúlyt kap. Ugyanígy csak az említés szintjén fontos számunkra, hogy a könyvnyomtatás technológiai forradalmának össze kellett kapcsolódnia egy megfelelő gazdasági környezettel, vagy ahogy ma mondanánk: ha az európai elődök nem találtak volna szerencsés üzleti modellre, akkor még jó darabig várhattunk volna a kultúraformáló hatásra⁶. Persze maga a befogadási-használati talapzat is kulturális jelenség: a reneszánsz humanizmusát a reformáció bibliaolvasási igénye, vitakultúrája, Istennel való közvetlenebb beszéde támogatta, olyan módon, hogy a nyomtatott könyv mint médium gyorsan terjedt, és impulzusokat kapott a kor kiemelkedő egyéniségeitől. Ez utóbbiak hozták magukkal például az Aquinói Szent Tamás nevével fémjelvezhető rendszerezési igényt és a Roger Bacon által megpendített empirikus megismerhetőségre való törekvést, de általában az arisztotelészi megismerhetőség elfogadását és a rendszerező, törvénykereső attitűdöket. Ezek mellett alakulhattak ki a művészetek „láttatási” technikái és az énmegmutatás igényei.

⁵ Természetesen ez az „ugyanaz” konstruktivista felfogásban végső soron más. Ez a mindenütt jelen lévő esetlegesség biztosítja a társadalmi evolúciót.

⁶ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a német nyomdászok és könyvkereskedők erős hivatásetikával kialakított, ezért kevésbé „profitmaximalizált” cserebörzéi (Lipsee, Frankfurt) később nagy jelentőséggel bírtak abban, hogy a németet mint kulturnemzetet és szükségszerű közösséget kezdték el felfogni.

A képek sokszorosítása az európai technológia számára sokkal nehezebb feladat volt, mint a szövegeké (az utóbbiba beleértve a számokat és más standardizált, egyszerű karaktereket is), a könyvek így erősen a szövegre redukálódtak. Az európai/transzatlanti (magas) kultúra sokáig nem is igényelte ezeket az eszközöket. Ilyen módon a tiszta szöveg a lineáris, formál-logikus gondolkodás és a szerzőt heroizálva középpontba állító műfaj hordozójává lett. A monomediális leírás-magyarázat erejében, illetve az egyszemélyes megismerőképességbe vetett hitet Shiro Yukawa, Giesecke japán doktorandusza egy beszélgetésünk során egyenesen „gewaltig”-nak, óriásinak és nagyon intenzívnek nevezte. Nem véletlen, hogy nálunk Foucault a huszadik század végén még nagy karriert tud befutni azzal, hogy a diskurzust állítja a középpontba és igyekszik csökkenteni a „beszélő” jelentőségét,⁷ valamint például a hatalom leírásában a tér kialakításának dimenziójáról sem feledkezik meg.

Milyen jellemzői vannak a nyomtatott könyvhöz kötődő tipográfiai kultúrának? Ez a kultúra lineáris jellegénél fogva kedvez az analitikus gondolkodásnak és megkönnyíti a tipologizálást és a szabványosítást. Az egyik oldalról egyénközpontú, a másiktól pedig nagy intézmények és államok működtetését teszi lehetővé – szembevetően hierarchikus szerkezeteket hozva létre. Konzekvens és racionálisan megalapozott, „rendmániás”. Mindenütt érvényes eljárásokkal igyekszik önmagát és teljesítményeit legitimizálni. Az egyén verbális képességeit fejleszti, öntudatát és nemzeti identitását növeli. A tipográfiai kultúra ugyanakkor elhanyagolja az egyenrangú személyek csoportmunkáját, a visszacsatolás lehetőségeit – inkább cselekvőképes, mint körültekintő és tudásakkumuláló. A projektjellegű gondolkodásnak helyet ad, de a projektek során nem tudja biztosítani a különböző tudásháttérrel érkező emberek együttműködését, így kevesebb oldalról képes megközelíteni egy-egy kérdést, mondhatni: sajátos kontrafaktikus jelleggel bír. Vagy-vagy alapon, abszolút érvényű definíciókban gondolkodik, nehezen tudja kezelni, ha valami „paradox” módon ilyen is és olyan is, illetve azt, hogy végső soron „minden mindennel összefügg”. A tipográfiai kultúrában a kaosz végtelenül fenyegető lehetőségként tematizálódik. Jellemző rá az érzelmek és az intuíció jelentőségének alulértékelése. Nem igazán tud mit kezdeni a globális világgal, hiszen előbb megnevezett teljesítményei kizárólagosságra törnek, de történetileg beágyazott, nem univerzális kulturális keretek között. Így az olyan fogalmak, mint például „emberiség” vagy „természeti környezet” súlytalanná és nehezen értelmezhetővé válnak.

Giesecke gondolkodási alapjait vizsgálva igazából nem Foucault-t kellene említenünk: előképként sokkal inkább a konstruktivizmusról beszélhetünk. A magam részéről nem tartom szerencsésnek azt az attitűdöt, hogy „felcímkezzük és megítélünk” bizonyos gondolkodási irányokat, mert ez nem lehet vitaalap, hiszen mindenki azt ért alatta, amire a tudományos szocializációja kondicionálta. Szerencsénkre azonban ebben az esetben nem kérdéses, hogy ki az a mester és melyik az a szemléletmód és kifejezési eszköztár, akivel, illetve amellyel Giesecke gondolatvilága szoros kapcsolatban áll.

⁷ Azt hiszem, érthető paradoxon, hogy ezt hasonló szövegalkotási megoldással teszi, mint a „beképzelt” európaiak.

⁸ Most nem a luhmanni technológiafogalmat használom, hanem a materiális javak alkotási technikáit.

Számomra itt Erfurtban különösen izgalmas volt a Niklas Luhmann és Michael Giesecke között folyó vita. Az utóbbi egy időben sokat tanult az idősebb kollégától, de azután más útra tért, s ugyanakkor explicit módon is az utóbbi idők legheroikusabb „nagy elmélet” kísérletét látja a radikális műveleti konstruktivizmusban. Miért fontos ez most számunkra? A két gondolatvilág különbségeiből érzékelhetők az új szemléletmód iránti igények. Közös vonásuk az a felfogás, hogy az emberi társadalom sajátos jellemzői úgy válnak hozzáférhetővé, ha *a társadalmat alapvetően kommunikációk szövetének tekintjük...*

A luhmanni elméletnek akad egy-két olyan pontja, amelyből újabb problematikus területek emelhetők ki. Az egyik ilyen pont a technológia használhatósága és a társadalmi szerkezet, valamint a társadalmi fejlődés között fennálló kapcsolat.⁸ Luhmann az ilyen jellegű kérdéseket oly módon oldja meg, hogy pusztán a kommunikált jelenségeket tekinti a szociológia témájának: amit kommunikálunk, az megfogható és az hat a szociális világra. A technológia önmagában még nem bír szociológiai jelentőséggel, a rajta keresztül vagy a róla szóló kommunikációra kell figyelniük. Az, hogy valaki valamit gondol vagy érez, még kevés ahhoz, hogy az társadalmilag releváns legyen.

Ha társadalomtörténetileg vizsgálódunk, akkor viszont beláthatjuk, hogy nemcsak a kommunikációs médiumok története, hanem más *technológiák léte vagy nemléte is rendkívül fontos*. Az európai fegyverek, különösen az ágyú nélkül nincs európai tengeri uralom, ezzel együtt nincs európai gazdasági fölény és nincs meg a szükséges tőke ahhoz, hogy Európa egyes részei újfajta társadalmi berendezkedés felé léphessenek tovább. A nagy felfedezések korától kezdve a társadalmi fejlődés centrumában a versenyelőny domináns biztosítéka egyre inkább *az információ gyűjtése, tárolása, feldolgozása és terjesztése*, ám ez bizonyos technológiai feltételekhez kötődik, a technológia széles körű használata pedig erős gazdasági háttérrel igényel – a kettő szépen segíti egymást. Ezek a hatékony, nagy komplexitású társadalmi rendszerek kialakulásának, illetve a Luhmann által kidomborított modern sajátosság, a funkcionális differenciálódás domináns szerepének szükséges előfeltételei.⁹ Együttesen pedig olyan talapzatot, olyan kommunikátorokat igényelnek, amelyek ezeket az igényeket magas szinten képesek kiszolgálni: Giesecke megfogalmazásában ez a *tükröződéseméleti szempont*. A *kommunikátorok* visszamelése révén a „hagyományos” értelemben vett kulturális aspektus is jelentőséget kap – a kommunikátorok egyrészt információfeldolgozók, másrészt sajátos kulturális háttérrel hozó tényezők, amelyek különbözőképpen használnak médiumokat, és sajátos, korszakonként és kultúránként különböző hálózatok tagjai. Amikor a fentebb felsorolt tényezők (technológiai-gazdasági háttér, médiumspecifikus használati kultúra stb.) egymást magas szinten erősítve kapcsolódnak össze, akkor már szinte át is lépünk a gazdasági értelemben vett posztindusztriális korba.

Míndez számomra azt jelenti, hogy Giesecke szerint a luhmanni szociológiafelfogás helyett olyan társadalomtudományi megközelítésre van szükség, ami tematizálni tudja a „külső környezet” problematikáját.¹⁰ Ez a társadalmat mint kommunikációk rendszerét elméleti szinten vélhetően kevésbé frappánsan ragadja meg, de a mikro-

⁹ Előbb azonban még virágkorukat élik az erősen hierarchikus, bár különböző autonómiákkal is banni képes berendezkedések.

¹⁰ Számomra ez egyben azt jelenti, hogy Giesecke maga is átfogó elméleti igénnyel jelentkezik.

szinttől a mezoszintig remekül alkalmazható, és sokkal fogékonyabb az egymáshoz sok szállal kötődő kisebb vagy nagyobb embercsoportok (társadalmak, kultúrák) jellegzetességeire és egymáshoz való kapcsolataira.

Makroszinten, „világtársadalmi” szinten is érvényes a paradigma versenyelőnye, viszont a luhmanni <@0132>*par excellence* szociológia” metaszinten még mindig hasznos és fontos, hiszen a „kommunikáló világ” működési módjára vonatkozó kérdésekre ez utóbbi ígér megalapozott választ. Luhmann olyan differenciálási lehetőségeket kínál, amelyek nélkül egy Giesecke-féle – heroikusan mindent integrálni akaró – kultúraelmélet könnyen kusza, fegyelmetlen, az elemzési szinteket és tárgyakat megkülönböztetni képtelen halmazzá válhat, amelyben mindenki kedvére társíthatja az elemeket egymáshoz. Ezt talán jobban érzékelhetjük, ha a tárgyi médiumtörténet mellett Luhmann territóriumaként különböztetjük meg a nyelviileg artikulált kommunikáció történetét is. Itt egyébként jókora szakadékot találunk a két kutató felfogása között: míg Luhmann a kultúra fogalmát nem is használva beszél a szociális világról és a társadalmiság adott formáiról, addig Giesecke médiumtörténeti összehasonlításai során *nem korlátozza figyelmét a fejlődés centrumára, s ezért a „Spiegelung” (tükröződés, használati-befogadási módok) és a hálózatalkító képességek* érzékeltetésére *viszsaemeli a kultúra fogalmát.*

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Luhmann átfogó (meta)elmélete minden szinten eredményesen tematizálja az időt és az esetlegességet, de sokszor nehéz olyan transzformációt alkalmazni, amelynek segítségével megközelíthetők az „itt és most” jelenségek. Giesecke átveszi az idő tematizálását és az esetlegességről sem feledkezik meg, de a maga konkrét valójában is elemezhetővé kívánja tenni a társadalmiságot, a „kommunikatív világot”. Giesecke *3D-elve* kísértetiesen emlékeztet a luhmanni körkörös érvelésre, *s emiatt szemléletmódja lineárisan bemutathatatlan, hiszen az elméletében nincs olyan pont, amelyből kiindulva gondolatai konzekvens formál-logikai érveléssel levezethetőek lennének.*

A kommunikációs kódokat és programokat korábban kondicionáló könyvek és nyomtatott tömegkommunikációs eszközök ereje mára meggyengült: különösen jellemző a könyv- és újságolvasás visszaesése, a multimediális tartalmak fogyasztásának egyidejű előretörése mellett. Ebből az következik, hogy a remek luhmanni szemantikai elemzéseket szükségképpen a szemiotikai elemzéseknek kell felváltaniuk, illetve kiegészíteniük. A diffúzabb orientációs sémájú kommunikátumok (*weblogok*) publikálása az interneten immár tömegméretekben, minden különösebb bonyodalom nélkül folyik, és megkezdtek diadalmenetüket a *peer-to-peer* alkalmazások.

Mindezek a fejlemények az alábbi jelentős hatásokkal járnak együtt:

- a multimediális tartalmakkal látványosan bővülő értelemvilág korában a tisztán nyelvi magyarázóerő szűkösnek bizonyul a társadalomkutatás számára;¹¹
- a kommunikációs aktusok környezetét jelentő pszichikumok maguk is alkalmazkodnak a média változásaihoz, és „örömmel üdvözlük” az eredeti *face-to-face* kommunikációs helyzetekhez összetettségekben jobban közelítő multimediális kínálatból adódó lehetőségeket – ez pedig átalakítja szocializálhatóságukat.

¹¹ Jó példa erre a kvantumfizika vagy a káoszelmélet körüli tudományos kommunikáció, ami egyszerűen nem létezhetne pusztá szöveg formájában – a televízió, majd a telematika és a médiakonvergencia korában ez a társadalmi valóság vizsgálatánál is hangsúlyosan tör elő.

Mindez a steril alrendszerek világához képest dinamikusan bővíti a kommunikációs kódokhoz kapcsolódó programok variációs lehetőségeit. Így tehát ha a társadalmiság „itt és most” jellegű, behatárolt térben megvalósuló formáival állunk szemben, akkor azok konstruktív megközelítése esetén sem mondhatunk le a *hálózatelméleti aspektusok* figyelembevételéről, és nem tekinthetünk el sem a *kommunikátoroknak a médiakörnyezethez való viszonyától*, sem pedig a *szociális világ felé irányuló teljesítőképességétől*.¹² A luhmanni kommunikációelmélet helyett összetettebb, multiperspektivikus megfigyelési módra van szükség. Ez a *háromdimenziós megfigyelési mód*, melynek alkalmazásakor Giesecke az *információelmélet, a hálózatelmélet és a médiatüköröződés-elmélet* eszközeit használja fel.

A kommunikáló világ – mivel a kommunikáció továbbra is az elmélet középpontjában áll – episztémológiai oldalról nézve az információs rendszerek különböző típusaiként nyilvánul meg, amelyek a környezetből információkat vesznek fel, azokat feldolgozzák, és információt adnak le környezetüknek. Topológiai nézőpontból a kommunikáló világ a kommunikátorok különböző típusainak hálózataként értelmezhető, ahol a kommunikátorok hol így, hol úgy kapcsolódnak egymáshoz. Ontológiai oldalról médiumok sokaságát észlelhetjük, amelyek különböző szinteken jelennek meg. Az egymás mellett élő médiumok között több-kevesebb rezonanciát találunk. Ez a három szemléletmód együtt ad (megközelítőleg) egész képet.

A trendek, összefüggések és viszonyok alakulásával kapcsolatos felismeréseit Giesecke a könyvnyomtatás feltalálása után bekövetkezett változások mintáján keresztül mutatja be. A könyvnyomtatást megelőzően Európában

- a telekommunikációs eszközök fejlődése ezer évnél hosszabb ideig lényegében stagnált;
- a társadalmi kommunikáció elsősorban *face-to-face* kommunikációs láncolatokból állt, amelyeknek a működését bizonyos mértékig képek és kézzel írott szövegek is támogatták;
- a nagyobb csoportok részvételével a színházakban, templomokban, amfiteátrumokban zajló, többnyire visszacsatolásmentes rendezvények az antikvitás óta inkább visszaestek.

A szkriptografikus írás a 13. századig technikailag még fejlődni tudott. Hogyan? Technológiai oldalról az íróeszközök és a tinta minősége révén, de a szövegalkotás technikája is javult (írásrendszer, nyelvi normák kialakítása, szövegszerkezeti útmutatások). Talán ezeknél is jelentősebbnek tekinthetjük a kéziratok másolására specializálódott intézmények és a futárszolgálatok fejlődését.

Giesecke egyik fontos állítása szerint a nyomtatás mint technológia Gutenberg 1468-ban bekövetkezett halála idején technikailag már gyakorlatilag készen állt, azonban az első olyan könyv megszületésére, amely már valóban a „könyvkultúra” termékének tekinthető, az 1530-as évekig kellett várni. Ezt az 1530-ban latinul, majd 1532-ben németül is megjelent növényhatározó művet később még Linné is felhasználta. Ez a könyv már „rákényszerített” az olvasóra egy sajátos perspektívát, és alkalmas volt nem

¹² Példa erre Magyarország, ami az intézményrendszer és a jogi viszonyok szintjét tekintve a fejlődés centrumához tartozna, ám mivel a „kiszolgáló személyzet” képtelen a tisztább funkcionális differenciálódás biztosítására, érthető módon eszébe sem jut senkinek, hogy a centrumhoz sorolja.

pusztán adatszerű információk rögzítésére (mint a gazdasági feljegyzések és jogi munkák), hanem bonyolult ismeretek átadására is. A médiumspecifikus használat tehát csak a 16. század közepén alakult ki.

Giesecke felfogása és módszerei ideálisnak tűnnek az információs társadalom fejlődésével összefüggésben napjainkban bekövetkező kulturális változások megragadásához és elemzéséhez, hiszen szerzőnk minden ponton számolni kíván *a technológiával, a multimedialitással és a befogadói-felhasználói attitűdökkel*. Luhmannal ellentétben *nem ragad le a nyelviileg artikulátnál, nem pusztán a könyv formájában lefektethető tudást tekinti tudásnak*. Megközelítésében előtérbe kerül a szemiotika, nemcsak szemantikai elemzésekre támaszkodik. Világosan látja, hogy a digitális eszközök egyre újabb fajtáival és generációival egyre zsúfoltabban berendezett környezetünk lehetőségeit még messze nem használjuk ki. Természetszerűleg rutinok uralják a világot: ideérthetjük a hétköznapi internethasználaton kívül a társadalomtudományok – Luhmann kifejezésével élve – mindmáig „*alteuropäisch*”, óeurópai kategóriakészletét is. Az én értelmezésemben az új kifejezési eszköztárat voltaképpen szubkulturaként kezelt rétegek képviselik: a szabad szoftver mozgalom, az informatikusok, az internetes publikációra szakosodott személyek és közösségek jelentik az újat. Akár a könyvnyomtatás forradalmához is mérhető jelentőségű lehet a *weblogok*, illetve a szélesebb értelemben szemantikus és az interaktivitásnak teret kínáló dinamikus hálózati honlapok kifejlődése.

A kommunikatív társadalomkutatás módszertani alapvetései

A társadalomkutatás már a tudásszociológia megszületésével felismerte, hogy a társadalmi valóság nem fogható meg valamiféle objektív, fizikai-testi valóság mintájára. Habár végső soron a természettudományok is szembesülnek ismeretelméleti problémákkal, a társadalomtudományi diszciplínák kénytelenek különleges érzékenységgel fordulni a megfigyelés nehézségei felé. Számomra azok a konstruktivista megközelítések vonzóak, amelyek a társadalmisági valóságot kommunikatív alkotottnak tekintik, azaz a társadalmi viszonyokról létrehozott tudásunkat igyekeznek nem közvetlenül hozzáférhető abszolút valóságként értelmezni. A társadalmat nem tekinthetjük a kutatóhoz képest külsődleges valóságnak, ugyanis a kutató tudása és új ismeretei már születésük pillanatában társadalmi terméknek tekinthetők, artikulációjuktól kezdve pedig visszahatnak magára a társadalomra.

Michael Giesecke emberfelfogása az „itt és most” fogságából való kitörésen alapul: a sajátosan emberit, létünk úgymond kulturális oldalát *absztrakt gondolkodásunk* és az avval párhuzamosan fejlődő *szimbolikus eszközkészleteink* határozzák meg. Itt Giesecke azonnal megjegyzné, hogy az ember ettől még a biológiai, tárgyi környezetbe és saját pszichés képességeibe beágyazott maradt, és ezeket sem szabad egy percre sem figyelmen kívül hagyni. Egyelőre azonban – annak érdekében, hogy maga a paradigma könnyebben megfogható legyen – talán érdekesebb röviden áttekinteni a kommunikatív társadalomkutatás eredeteit.

Jeleznem kell még, hogy Giesecke a biológiai szinttől kezdve mindenre alkalmazza a kommunikatív megközelítést. Ilyen módon megkülönbözteti az alábbi vizsgálati szinteket, amelyek közelebb vihetnek a társadalmi viszonyok megismeréséhez:

- A *biológiai szinten* az embereknek az ökoszisztémába való beilleszkedése, a természeti környezet áll a középpontban.
- A *pszichológiai szinten* az emberi közösségek tagjainak az észleleteit, gondolkodását és beállítódásait lehet megragadni. (Ebben például jelentős a multimedialitás és a *peer-to-peer* kommunikáció előretörése, ami megváltoztatja a pszichikus beállítódásokat).
- A *szociológiai szinten* a társadalmi struktúrák vizsgálhatók, közéjük sorolva a technológiákkal támogatott termelési- és szociotechnikákat, például az információ gyűjtése, tárolása, feldolgozása és továbbítása terén alkalmazott technikákat is. (Itt tehát a fő kérdést a médiumhasználat és a társadalmi differenciálódás összefüggései jelentik.)
- A szociológiai látásmód jelentős munícióra tesz szert a humán kommunikációra koncentráló *kommunikatív társadalomkutatás szintjén*. (Ez a szint rendkívül fogékony a szemantikai és a szemiotikai kérdésekre egyaránt.)
- Végül a valamely kultúrához erősen kötődő szemlélet számára láthatatlan interkulturális aspektusok, a kevés közös pontra építkező kommunikáció témái a *kultúratudományi kommunikációtudomány szintjén* jelennek meg.

Annak a bemutatása, hogy Giesecke pontosabban hogyan osztályozza a társadalomkutatásokat, azaz hol húzza meg a határokat az egyes diszciplínák között, túlfeszítené e recenzió kereteit. Elégedjünk meg itt annyival, hogy szemléletmódjának egészét Giesecke *kulturális médiaökológiának* nevezi, s ezen belül a *Kommunikáció 3D*, a *Kultúra 3D* és a *Kultúratörténet 3D* programokat különbözteti meg.

Röviden ki kell térnem azonban a *kommunikatív társadalomkutatás kezdeteire és módszertani alapvetéseire*. 1973-ban egy sok szempontból vegyes összetételű bielefeldi csapat (Joachim Matthes, Werner Meinefeld, Fritz Schütze, Werner Springer, Ansgar Weymann és Ralf Bohnsack) kiadta a Hétköznapi tudás, interakció és társadalmi valóság című kétkötetes művet.¹³ Ebben a lényegében módszertani munkában elsősorban George Herbert Meadhez és a fenomenológiai irányzatból kifejlődő szociológiai iskolához nyúltak vissza. Saját munkáik mellett mások (Thomas Wilson, Herbert Blumer, Aaron Cicourel, Harold Garfinkel vagy Dell H. Hymes) tollából származó programadó jelentőségű szövegeket, főleg a kvalitatív szociológia kánonjához tartozó műveket is beillesztettek a kötetekbe. Ennek a csapatnak a tagjai nem pusztán minden szociális valóságot kommunikatív megalkotottnak tekintenek, hanem szilárd meggyőződésük, hogy a szociális valósághoz csakis ugyanilyen (azaz kommunikatív) eszközökkel lehet hozzáférni.

A kommunikatív társadalomkutatás lényege tehát az, hogy *magát a kutatási eljárást is kommunikációként fogjuk fel*. Ezzel együtt nincs olyan távolságtartás az elemzés tárgyától sem, mint más esetekben: a visszacsatolás és az önreflexió be van építve a kutatás rendszerébe. A bielefeldiek abból indulnak ki, hogy a kommunikáció alapstruktúrái sem jól ismertek számunkra. A fekete doboz jelleg miatt a természetes kommunikációs helyzeteket (ahol a beavatkozás a kutató részéről minimális) inkább nagymértékű beavatkozással helyettesítik, azaz a kutató és a vizsgált személy nemcsak áttételesen lép interakcióba egymással. A kutató részvétele a bielefeldieknél előírás volt: így például nem pusztán a (kommunikatív) cselekvés mint valamiféle eredmény, pontszerű törté-

¹³ AG Bielefelder Soziologie (szerk.): Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit. Reinbeck: Rowohlt Taschenbuch, 1973.

nés a vizsgálat tárgya, hanem a cselekvés hogyanja (és annak utólagos interpretációja) is ugyanolyan fontos.

Az erfurti kommunikatív társadalomkutatás programja a *kvalitatív* jellegű kutatásokat helyezi előtérbe (bár itt a kvalitatív és a kvantitatív eszközök nem válnak el élesen egymástól), és *kommunikációként tekint magára a kutatásra is*. A kutató soha sincs egyedül, változatos összetételű kutatócsoportról van szó, amelynek tagjai egymással és a megfigyelt alannal is rögzített kommunikációt folytatnak. Hangsúlyozzák, hogy a nem pusztán a szöveget rögzítő és felhasználó adatfelvétel és -feldolgozás a modern technikai eszközök révén szerencsésen túlléphet a pusztá szöveg transzkripcióján, vagyis a *Kommunikative Sozialforschung 3D* programja nemrég még nem valósulhatott volna meg. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy *a kutatás multimédiális és multiperspektívikus*.

A módszerek ugyanakkor sok vitára adhatnak okot. Elsősorban az a gond, hogy az így kapott eredmények vajon mennyire ellenőrizhetők és elfogadhatók? Az egyik ifjú erfurti kutató, Sebastian Ziegeus véleménye szerint ma receptszerű módszertani előírások (pl. a kérdőívek statisztikai elemzései) dominálnak. Ha viszont egy kutatócsoport lényegében rugalmas eljárással él az elemzés során, akkor – legalábbis első látásra – az érvényesség és megbízhatóság igényei sérülnek. Ziegeus felhívja a figyelmet arra, hogy egy gyakorlott kutató a tényleges munka során a receptszerű módszerek elfogadása esetén is többnyire kénytelen eltérni azoktól, és az eredmények csak a tudományos közönség jóváhagyásával emelkedhetnek az érvényesség rangjára.¹⁴

Giesecke felfogása szerint ha a megfigyelés és az elemzés során a vizsgált jelenségeket mintegy laboratóriumszerűen a környezetükből kiszakítva, önmagukban tekintve vizsgáljuk, ez súlyos hibákkal terhelt képet eredményez. *A vizsgálat tárgyát nem szabad elhatárolni a környezetétől, a megfigyelés nem korlátozódhat egyetlen emergenciaszintre*. A kutatás során tehát fontos előfeltétel az emergenciaszintek megtalálása. Ugyanakkor a „beavatkozó”, aktív vizsgálati mód lényegében éppen az elhatárolásban segít ott, ahol kérdéssé válik, hogy a megfigyelt személy miként fog fel valamit. Amit a kérdés előhív belőle (és itt fontos előírás a kérdésre adott reflexió figyelése), az árulkodik arról, hogy a kérdést milyen dimenzióban szokta értelmezni. Ezt a vizsgálatot azonban a kutatók esetében sem takaríthatjuk meg.

Ha a kutatás kommunikatív folyamat, akkor ebből adódik az a következtetés, hogy a kutatást csapatban lehet a legjobban végezni. A *Komsofo* (Kommunikative Sozialforschung) paradigma markáns sajátossága, hogy *minden folyamatot kommunikációs szemlélettel próbál kezelni*. Például a kutatók elválasztása a külvilágtól olyan kommunikatív folyamat, amelyben a környezettel való beszélgetést szabályozzák, és a beszélgetést a kutatási rendszeren belül élénkítik. A kutatócsoport és a vizsgált rendszer ideiglenesen új rendszert alkot. Ebből fakadóan a kutató itt nem is törekszik a kísérleti személyek burokbá zárására, hanem bátran nyúl a részvétel és a beavatkozás lehetőségeihez, és természetesen önreflexív módon is figyeli a változásokat.

¹⁴ Egy beszélgetés során nyomatékosan vetődött fel az a kérdés, hogy ki bírálja el a társadalomtudományos teljesítményeket? Giesecke szerint a tudományon belüli ítéletnél sokkal erősebb lesz a kívülről (a finanszírozók oldaláról) érvényesülő szelekció, hiszen például az ilyen csoportmunka igen nehezen verifikálható vagy falszifikálható eredményeket kínál.

A módszertani kontroll követelménye itt azt jelenti, hogy ki kell dolgozni a szelekció és az általánosítás programjait is. Ezt már előre meg kell tennünk, hogy vezérfonal segítse a munkánkat, de a program menet közben úgyszólván változtatásra szorul.

Az elbeszélő modell igen komplex. Giesecke (Luhmannhoz hasonlóan) a *szociális rendszereket eleve megkülönbözteti a pszichikai rendszerektől*. A megfigyelt személy elbeszélése egyrészt a pszichikai rendszer megnyilvánulása, másrészt kommunikációs rendszerben történő hozzászólás (*Beitrag*), hiszen a kutató számára történik. Habár a szociális és pszichikai rendszerek kapcsolatáról Giesecke nem mer állást foglalni, annyit kijelent, hogy közöttük információelméleti szempontból strukturális azonosságok láthatók. A pszichikai rendszerek például a szociális rendszerek processzorai és tárolóegységei lehetnek, ám a szociális rendszerek átvehetik a „processzor” szerepét, s ezzel a pszichikai rendszer (például értékorientációs és más döntési rutinok révén) számolási tevékenységet takaríthat meg. A kapcsolatok tisztázásához igen absztrakt szupermodell szolgálhat alapul.

A pszichikai rendszer rétegződését tekintve Giesecke a freudi alapú felbontást tekinteti alapnak, az *én*, az *ösztön-én* és a *felettes-én* megkülönböztetésével. Az első a tudatos, értékelő és „számító” (sőt megértő-rationális), a második a nemtudatos érzelmi, a harmadik pedig lényegében a szociális rendszerek transzformátora, ami elvárásokat, normákat és értékeket közvetít. Ilyen módon az elbeszélés az öntudatlan érzelmi tapasztalatok, a szociális értékelés és a logikus végeredmények információfeldolgozási eljárásainak valamiféle összegzéseként, összegyűrésaként jön létre. Az egyes összetevőkről a metakommunikatív jelek, a nyelvi megnyilvánulások és a szomatikus reakciók árulkodhatnak.

Az elbeszélések és beszélgetések elemzése során az „átírások” felgöngyöltése a feladat, ezt illetően Giesecke W. Kallmeyer és F. Schütze lingvisztikai módszertanára hivatkozik. A *Komsofo* erényei közé sorolja, hogy *mikroelemzések révén makrojelenségek ragadhatók meg*. Az érzelmekre vonatkozó adatok gyűjtése is kulcsot jelenthet számos jelenség értelmezéséhez.

A Komsofo alapelvei, vázlatpontokban

- Mivel az elemzés során csak kommunikatív rendszerek, hálózatok és médiumok jöhetnek szóba, bármely tárgyat ilyen módon kell átalakítani, azaz valamilyen „metaperspektívába” kényszeríteni. A természetet, a technikai eszközöket, a környezetet csak annyiban kell vizsgálni, amennyiben részei (médiumai, érzékelői), tükrői vagy más módon releváns környezeti tényezői a vizsgált embereknek és kultúráknak.
- Az egész kutatási eljárás kooperatív információfeldolgozás (kommunikáció), melynek középpontjában a multimediális, visszacsatolásokban gazdag, *face-to-face* csoportbeszélések állnak.
- A kutatási rendszer a kutatócsoport, a megrendelő és a vizsgálati csoport hálózatoként alakítható ki. Azok a rendszerek, amelyek kívül akarnak maradni az ilyen módon elvégzendő kutatáson, így tehát nem kutathatók, azaz csak a hagyományos módokon figyelhetők meg és elemezhetők.
- Az alapelképzelés szerint valamely rendszer reprezentánsai megfelelnek a „makrokozmosznak”; a mikrorendszer megmutatja az egész rendszer dinamikáját, tagolódását és

komplexitását. A kutatási rendszer elemein belül létrejövő önreflexiónak és az elemek közötti tükröződéseknek kiemelt jelentőségük van.

- A háromszoros leírás parancsolata (3D): a kommunikáció információ-feldolgozás, hálózatosodás és tükröződés.
- A multimedialitás parancsa: az információk különböző szinteken bukkannak fel. Ezt tiszteletben kell tartani, az értékelés így számítógép segítségével történhet (az adatok többszörösen is megjelenhetnek, nem egyszerű lineáris oksági kapcsolatokról van szó).
- Az önleírás parancsa: minden kommunikációs rendszer önleíró és önreflexív, ezért az önreflexiókat keresni és elemezni kell.

Mi lehet a *Komsofo* elveinek megfelelően végzett kutatás tárgya? Ez a kommunikáció-elméletet metaelméletként felhasználó módszer nagyon széles spektrumot ölel fel. Akad azonban elvi probléma: mi a teendő például akkor, ha valaki, akár nyelvismerteti problémák miatt, akár az egészen eltérő szociális környezet miatt másképpen beszél, vagyis a kultúrák közötti kapcsolatok esetében? Ez a kérdés a Giesecke által sokat hivatkozott – és vitatott – Niklas Luhmannak is feltehető, de az ő módszereit alkalmazva a kutató külső megfigyelőként regisztrálja a kommunikációs folyamatokat, s így nem merül fel az a kérdés, hogy ha az egyes rendszerek között olyan mély szelektációs különbségek vannak, akkor egy lényegében idegen szociális rendszer megismerhető-e kívülről. Ez a kérdés talán nem megválaszolhatatlan, ám a kutató aktív részvétele esetén mégis izgalmas: hogyan üljünk le „kommunikálni” egy csapat egészen máshonnan érkező emberrel? A kezdő lépések szerencsés megtétele és a kommunikáció fenntartása ugyanis cseppet sem egyszerű technikai kérdés.

A kulturális korszakváltás víziója

Giesecke az információs társadalmat kulturális oldalról próbálja leírni, pontosabban vizionálni, hiszen ilyen értelemben lassú az átmenet, akármilyen határozott jeleket küld nekünk a gazdaság, a politika és a közigazgatás alrendszere vagy az iskoláztatás „porosz” útjának agóniája. Világos, hogy az új médiumkörnyezetben más karakterjegyekkel bíró, másképpen kommunikáló individuumok (pszichikai és egyben információfeldolgozó rendszerek) nőnek fel. Itt viszont meg kell állnunk egy rövid időre, ugyanis a médiumokról Giesecke nem kimondottan hagyományosan gondolkodik, és erről még nem esett szó.

A kommunikatív társadalomkutatás paradigmája az elméleti és történeti vizsgálatok bemutatása esetében a *médium* és a *kommunikátor* fogalompár köré rendezhető a legerősebben. A médiumot és a tárolót, illetve az információs rendszert és a processzort Giesecke azonosnak tekinti. Az első kategóriába azok az eszközök kerülnek, amelyek valamilyen módon állandóként őrzik meg az információt, a másikba pedig azok, amelyek képesek változtatni rajta. A kommunikációalapú megközelítéseknek ezzel a „hittételével” kapcsolatban csak az a gond, hogy ez a szétválasztás igencsak mesterkéltnél és nehéz végrehajtani. *Az adott korszak uralkodó médiuma hatással van az információfeldolgozó műveletekre, de a kommunikátorok médiumhasználata kultúrtörténetileg beágyazott.* A feladat az, hogy a jelenségekre *ekként és akként is (sowohl-als-auch)* tekintsünk.

Nyilvánvalóan ez a kölcsönös függőség áll a történeti elemzések homlokterében is: Melyik kultúra kit és mit fogad el kommunikátornak, milyen médiumokat és hogyan használ? A kulturális médiaökológia az „ősi”, szemtől-szembe kommunikációt fogadja el viszonyítási alapként, melynek az összetettségét mindmáig nem sikerült meghaladni. Viszont ha a történelmet vagy a miénktől eltérő kultúrákat tesszük vizsgálat tárgyává, akkor például szembetűnő, hogy a különböző kultúrák kommunikációs partnerként szellemeket, isteneket, növényeket, köveket és állatokat egyaránt elfogadhattak. Az áldozatbemutatói ceremóniák például teljességgel médiumjelleggel öltöztek, hiszen alapvetően változatlan formában tároltak és közvetítettek bizonyos információkat – ez a jellegzetes vonás jól érzékelhetően megnyilvánul például a zsidó vallási szertartások esetében. Meglepő, kevésbé ismert példák említhetők továbbá az indiai táncok köréből, amelyek a közösség történetét rekonstruálják és örököltik át.¹⁵

Az érdekes történelmi elemzésekre azonban most nem térhetünk ki, tehát nézzük meg, hogy milyen újdonságokat figyelhetünk meg ma és ezek milyen trendet mutatnak. Itt kimondottan a médiaökológiai aspektusokat kell kiemelni: egy olyan médiumelmélet kapcsán, ami az érzékszerveink által közvetített valamennyi ingerrel számol, érdekes megfigyeléseket tehetünk. Giesecke sajátos módon vizuálisnak tekinti a tipográfiai kultúrát, és az információs társadalom kultúráját ennek megfelelően nem a vizualitás reneszánszaként, hanem a monomedialitáson való túllépésként fogja fel. A nem tisztán szöveges, illetve a nem tisztán lineáris felépítésű és analitikus szemléletet közvetítő tartalmak bővülése felhívja a figyelmet a *peer-to-peer* és a *face-to-face* közvetlen kommunikáció térnyerésére. A kooperatív tudáselőállítás új igényei jól megfigyelhetők az üzleti szférában is, ahol az új lehetőségek – a tudomány világához hasonlóan – az alapvetően eltérő kommunikátorokból felépülő, többdimenziós és minimálisan hierarchikus hálózatok számára jelentenek versenyelőnyt, és tovább növekedik az önszerveződés és az önreflexió jelentősége immár nem pusztán az egyének, hanem a csoportok szintjén is.

Egyre egyszerűbben előállítható kifejezési eszköztárunk a klasszikus értelemben vett multimediális tartalmak közvetítésére is mindinkább alkalmassá válik. Az egyre újabb interfészek, a háromdimenziós képek a kifejezési eszközöket a „kevésbé ergonomikus” számítógépek által nyújtottnál is magasabb szintre emelik. Ezzel együtt újra felértékelődhetnek a motorikus képességek, bár igaz, hogy például az írás is az ilyen erősen normatív és standardizált motorikus tevékenységek közé tartozik. Ami igazán érdekes: a kultúráváltás kölcsönös függőségének szakaszában felértékelődtek a testi médiumok. Mire gondolok itt? Láthatjuk a tánc reneszánszát és a klasszikus versengő sportoktól eltérő gördeszkázás vagy a *kapoira* divatját. Emellett a test mint az egyéniség felmutatásának terepe immár nem pusztán az öltözködésre, a különböző stílusú ruhadarabok viselésére korlátozódik: hódítanak a testékszerek, a tetoválások, a direkt üzeneteket hordozó pólók, valamint a test széppé tételére szolgáló legkülönbözőbb eszközök és beavatkozások. A fizikai korlátok megtapasztalását segítik az extrém sportok, a rengeteg átélhető testi élmény. A valóság-show műfaj diadalmenete is másfajta közvetítettségi szintre és újfajta értékrendre utal. Mindezeket a jelenségeket összességük-

¹⁵ Jan Assmannak a kulturális emlékezetéről írott monográfiája lényegében ugyanilyen jelenségekre hívja fel a figyelmet. Lásd Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 1999.

ben ma még természetesen médiaökológiai szemlélettel sem tudjuk megfelelően értékelni vagy kezelni.

Jelenleg a nyomtatott könyvek korszakából eredő *tipografikus kultúra* és az információs társadalom *multimediálisnak tekinthető kultúrája* közötti átmenetet figyelhetjük meg. Talán azt is ki lehet jelenteni, hogy a régi kultúra erodálódása a mindennapi életben már látványosabb, mint például az egyébként korszerű nagy hálózatok építésének lázában élő tudományban – ezt példázza a televíziózás és videózás köré szerveződő összetett technikai eszköztár (házimozi stb.) népszerűsége is.

Giesecke a változást nem egyszerű továbbfejlődésként, hanem inkább teljes metamorfózisként látja:

- az információ észlelése, tárolása és feldolgozása új szociális szintre kerül;
- az emberiség a hálózatosodás révén egyre inkább kommunikációs (világ)társadalmat alkot;
- a természetes és technikailag előállított csatornákon egyaránt jellemző lesz a visszacsatolások és az interaktivitás fokozódása.

A *Kosovo* szellemében folytatott vizsgálatok tárgyát képezi *mind a régi rendszer feloldódása, mind az új tendenciák megjelenése*. A fejlődési trendek egymással is interferálnak, az új rend kialakulásában szerepet játszik az *önmegfigyelés* és az *önkép* változása is. A feladat tehát annak a felmérése, hogy az információs társadalom melyik fázisban tart, milyen „konzervatív” jelenségek vannak még a kultúra és a gazdaság területén, illetve milyen „innovatív” programok és struktúrák fedezhetők fel, továbbá hipotéziseket kell felállítanunk a továbblépés lehetőségeiről és ki kell jelölnünk a következő évtizedben elvégzendő feladatokat.

Giesecke a fejlődés öt modulját különbözteti meg, amelyek jellemzik a korszakváltást:

- a technikai eszközök (hardware) megléte,
- a hálózatosodás beindulása,
- a jelenséggel kapcsolatos szociális reflexió (jogi szabályozás, intézményrendszer),
- a használat programjainak kialakulása (használati kultúra),
- az előbbi modulok továbbfejlesztése és szisztematikus integrációja (szinergikus folyamatok, új kulturális korszak).

A világháló egyelőre még inkább az *offline* eredetű szövegek újabb terjesztési eszközeként működik, de a legnagyobb sikert már a médiumspecifikusnak nevezhető tartalmak (lásd pl. szájalmas.hu), illetve a médiakonvergencia szülöttei (az egyre több funkciót betöltő mobiltelefonok) aratják. Az új médiumok használata egy darabig mindig az előző programokra épül rá, és a médiumok csak fokozatosan találják rá a saját identitásukra. Az átmenetet Giesecke három fázisra, nevezetesen a *függőség, a kölcsönös függőség és az autonómia* korszakaira bontja fel.

Az elmaradhatatlan kölcsönös függőségi szakasz analóg a generációk hétköznapi együttélésével. *Ez az ellentmondásos, versengő szimbiózis annál rövidebb ideig tart, minél nagyobb a különbség a domináns technológiák között*. Amíg a fiataloknak jobban mennek a dolgok, addig az előző generáció is jól érzi magát. A túl gyors átmenet természetesen a jövő-

ben hasznosítható értékek elvesztését is jelentheti, tehát a generációk közötti párbeszéd fenntartása igen fontos társadalmi és politikai feladat.

Giesecke még a tipográfiai kultúrához sorol minden olyan elektronikusan tárolt információt, ami problémamentesen tipográfiai terméké alakítható. Később azután a lineáris gondolkodás és nyelvhasználat, a valódi környezet ábrázolása és minden más ma még túlértékelt, esetleg misztifikált érték is elveszíti régi csillogását.

A lineáris-monomediális szerkezet (a hagyományos kultúra futószalag-rendszere) attól kezdve bomlik meg igazán, hogy a szociális információfeldolgozás során használatba kerülnek a valódi interakciós rendszerek, amelyek lényegében azonnali visszacsatolási lehetőségekre épülnek. Ez a 'valódi' csapatmunka korszaka, amikor a résztvevők cselekvése és kommunikációja közvetítés nélkül korrigálható a többiek által. Ekkor tömegesen jelenhetnek meg a párhuzamos feldolgozás és a hálózatosodás legkülönbözőbb formái, és új korszak kezdődik, amelynek a konkrét megnyilvánulásai változatosak és megjósolhatatlanok lesznek.

Irodalom

Michael Giesecke azon ritka kutatók közé tartozik, akinek szinte teljes munkássága letölthető az internetről. A www.michael-giesecke.de webhely mellett figyelembe ajánlanám a www.kommunikative-welt.de-t, amely a Giesecke által vezetett projektekről nyújt gazdag információkat. Az alább olvasható bibliográfiában csak Giesecke legfontosabb monográfiáit jelölöm meg.

AG Bielefelder Soziologie (ed.) (1973): *Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit*. Reinbeck: Rowohlt Taschenbuch.

Assmann, Jan (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.

Balogh István – Karácsony András (2000): *Német társadalomelméletek*. Budapest: Balassi Kiadó.

Giesecke, Michael (1998): *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit: eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Giesecke, Michael (1998): *Sinnewandel, Sprachwandel, Kulturwandel: Studien zur Vorgeschichte der Informationsgesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Giesecke, Michael (2002): *Von den Mythen der Buchkultur zu den Visionen der Informationsgesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Luhmann, Niklas (1996): *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest: Osiris Kiadó.

Zacharias, Wolfgang (ed.) (1997): *Interaktiv – Im Labyrinth der Möglichkeiten. Die Multimedia-Herausforderung – kulturpädagogisch*. Remscheid: Topprint.